

Okul Çağındaki Çocukların Ahlaka İlişkin Gündelik Kavramsallaştırmaları: Keşifsel Bir İnceleme

Mehmet Karasu¹, Bahar Aykaç², Canan Çelikadam³, Sercan Balım⁴, Büşra Aktaş⁵, Sevim Cesur⁶

Karasu, M., Aykaç, B., Çelikadam, C., Balım, S., Aktaş, B. ve Cesur, S. (2021). Okul çağındaki çocukların ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmaları: Keşifsel bir inceleme. *Nesne*, 9(21), 535-554. DOI: 10.7816/nesne-09-21-04

Anahtar kelimeler
Ahlak, gündelik kavramsallaştırmalar, ilkököl ve ortaokul çocukları, ilişkisellik

Keywords
Morality, naturalistic conceptualizations, primary and secondary school children, relationality

Öz

Bu çalışmanın amacı çocukların ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmalarının neler olduğunu belirli bir ahlak kuramının izinden gitmeden incelemektir. Bu kapsamda Türkiye'nin farklı coğrafi bölgeleri ve illerinden yaşları 7-15 arasında değişen 193 ilkököl ve ortaokul öğrencisiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İyi ve kötü çocuğa ilişkin en sık kullanılan kavramsallaştırmaları açığa çıkarmada açık kodlu içerik analizi kullanılırken; bu kavramsallaştırmaların okul dönemine (ilkokul-ortaokul) ve cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını araştırmak için Ki-Kare analizi yapılmıştır. Sonuçlar, çocukların iyi çocuk kavramsallaştırmalarını sıklıkla insanlara yardımcı olma, aile üyelerine yardım etme, paylaşımcı olma, kötü söz söylememe, söz dinleme, doğaya saygı gösterme, güvenilir, hoşgörülü ve merhametli olma kavramları üzerinden saygı, yardımseverlik ve erdemli olma gibi kategorilerle ilişkilendirerek dile getirdiklerini göstermektedir. Kötü çocuk kavramsallaştırmaları ise sıklıkla fiziksel zarar verme, zorbalık etme, mülkiyete zarar verme, kötü söz söyleme, söz dinlememe ve anne-babaya saygısızlık yapma gibi zarar verme ve saygısızlıkla ilişkili kategoriler üzerinden gerçekleşmiştir. Kötü çocukla ilgili kavramsallaştırmaların iyi çocukla ilgili kavramsallaştırmalara benzer bağlamlarda kurulduğu ve sıklıkla gündelik hayatta ilişkileri bozabilecek unsurlardan kaçınmaya dair yanıtların verildiği görülmektedir. Ayrıca en sık ortaya çıkan kategorilerin cinsiyet ve okul seviyesine göre farklılıkları incelendiğinde belirgin farkın yalnızca erkek çocuklar lehine saygısız olma kategorisinde bulunduğu gözlenmiştir. Araştırma sonuçları, bu yaş çocuklarda ahlakın ilişkisellik ve toplumsal düzen üzerinden kurgulandığına işaret etmektedir.

The Naturalistic Conceptualizations About Morality of School Aged Children: An Exploratory Investigation Abstract

This study aimed to examine the naturalistic moral conceptualizations of school aged children with an exploratory investigation, notwithstanding any theoretical background. Semi-structured interviews were conducted with 193 primary and secondary school students (Age range: 7-15 years) from different regions and cities in Turkey. Open-coded content analysis has been used to reveal the most frequent conceptualizations about being a good or bad child. Chi-Square analyses have been conducted to explore if any differences were evident among school periods (primary vs. secondary grades) and gender. The findings showed that children expressed their conceptualizations about being a good child through the concepts of helping others, helping family members, sharing, not saying bad words, listening to advice, respecting nature, being reliable, tolerant, and compassionate person. Thus, respect, benevolence, and being virtuous were essential moral conceptualizations. Similarly, concepts about maintaining healthy relationships were also evident for the conceptualizations of a bad child: physical harm, bullying, property damage, saying bad words, disobedience, and being disrespectful toward parents. Additionally, chi-square results demonstrated that being disrespectful was an important concept to describe the characteristics of a bad child, for boys rather than girls. Results mostly indicate that school aged children construct morality within the perspective of relationship regulation and social order.

Makale Bilgisi
Geliş tarihi: 28 Kasım 2020
Düzeltilme tarihi: 10 Haziran 2021
Kabul tarihi: 19 Haziran 2021

Yazar Notu: Bu çalışma İstanbul Üniversitesi tarafından desteklenmiştir (BAP No: SBA-2019-33686)

DOI: 10.7816/nesne-09-21-04

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Doktora Programı, karasu.mehmett(at)gmail.com, ORCID: 0000-0002-6620-2807
² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Doktora Programı, bahar.aykac(at)ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6509-5042
³ Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, canan.celikadam(at)istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1844-7033
⁴ Arş. Gör. Bursa Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, sercan.balim(at)btu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7161-5593
⁵ Öğr. Gör. 29 Mayıs İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, baktas(at)29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0125-7903
⁶ Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, cesur(at)istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4038-0592

Sosyal hayatımızın kalbinde yer alan bir konu olarak ahlaki davranışlar günümüze kadar farklı çerçevelerde çalışılmış ve bu konuya ilişkin insan davranışlarının altında yatan motivasyonlar çeşitli kuramlar ışığında incelenmiştir. Bazı ahlak kuramlarına göre ahlaki olgunluk yaşla beraber artan bilişsel kapasitenin beraberinde getirdiği gelişmiş akıl yürütme ve muhakeme ile mümkün olabilmektedir (Kohlberg, 1969; Piaget, 1932; Turiel, 1983). Bilişsel mekanizmaların ön planda olduğu bu tür rasyonalite temelli yaklaşımların aksine farklı kuramlara göre (örn., Ahlaki Temeller Kuramı) ahlak adaptif yönüyle evrimsel süreç içerisinde kuşaklar arası aktarılan sezgisel bir yöne de sahiptir (Graham ve ark., 2013; Haidt, 2007). Buna göre bir eylemin ahlaklı olup olmadığına karar verirken detaylı bir akıl yürütmeden ziyade otomatik ve hızlı kestirmeler devreye girmektedir (Haidt, 2001). Öte yandan rasyonalite temelli ahlak yaklaşımı ideal olarak ulaşılabilecek adalet gibi tek bir ahlaki boyuta işaret etmektedir (Kohlberg, 1969). Bu düşünceye ilk itiraz edenlerden biri olan Gilligan (1982), adaletin yanına bakım (care) boyutunu ekleyerek ahlaka bu türden tekçi bir bakışın evrensel ve kapsayıcı olmadığı düşüncesini savunan çoğulcu ahlak kuramlarının da bir nevi öncüsü olmuştur (Çoğulcu ahlak kuramları için bkz. Üç Etik Kodu Büyük Üçleme Kuramı, Shweder ve ark., 1997; Ahlaki Temeller Kuramı, Haidt, 2007; İlişki Düzenleme Kuramı, Rai ve Fiske, 2011; İş Birliği Temelli Ahlak Kuramı, Curry ve ark., 2019).

Görüldüğü üzere kuram temelli ahlak anlayışları araştırmacıların ortaya koyduğu sistematik bir işleyişe, farklı varsayımlara ve ahlaki kavramsallaştırmalara sahiptir. Tam da bu noktada sıradan insanların (lay people) ahlaki kavramsallaştırmalarının bilimsel yaklaşımlarla ne denli uyduğu bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, sıradan insanların ahlak kavramsallaştırmalarına eğilmek araştırmacıların kuramsal olarak varsaydığı çeşitli ahlaki kategorilerin dışındaki olası ahlaki açıklamaları saptamak ve mevcut kuramlarda vurgulanan ahlaki boyutların insan yaşamındaki yerini test etmek için önemlidir (Shaffer, 1994). Bu öneminin yanı sıra sıradan insanların ahlaka bakışına dair çalışmalar daha çok yetişkinler üzerine odaklanırken, çocukların ahlaklı bir insanı nasıl tanımladıkları ve farklı gelişimsel evrelerdeki ahlaki kavramlarının seyri üzerine bilgilerin kısıtlı olduğu görülmektedir (Hardy ve ark., 2011). Bu sebeple bu çalışmada alan yazında sözü edilen eksiklik paralelinde, Türkiye'deki çocukların ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmalarını (naturalistic conceptualizations) kültürel farkları göz önünde bulundurarak değerlendirmek amaçlanmaktadır. Aşağıda gündelik kavramsallaştırmaların ne anlama geldiği ve ahlak çalışmaları bağlamındaki kullanımları özetlenmektedir.

Gündelik kavramsallaştırmalar sıradan insanın kişilik, zekâ, ahlak gibi çok çeşitli konularda kendine özgü kavramsallaştırmalarıdır. Bunlar uzmanların akademik ya da kuram yönelimli kavramsallaştırmalarından farklı olabilmektedir. Kim'e (2010) göre, sıradan insanların belirli konulardaki kavramsallaştırmaları sistematik deneyimlerden oluşmamaktadır ve yapılandırılmamıştır. Bu konu üzerine çalışan araştırmacılar karmaşık psikolojik yapıların farklı yönleriyle ele alınmasında bu kavramları incelemenin oldukça önemli bir konuma sahip olduğunu ileri sürmektedir (Sternberg ve ark., 1981; Walker ve Pitts, 1998).

Ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmalar üzerine eğilen çalışmalar ahlak psikolojisi alan yazınında etkili olan farklı çalışmaların yarattığı eksiklikler nedeniyle ortaya çıkmıştır. Birçok çalışmada bireylerin ahlak kavramlarını değerlendirmek için uzmanlarca tasarlanmış sınıflandırmalar ve öz-bildirime dayalı ölçümler kullanılmaktadır (Chiu ve ark., 1997; Colby ve Kohlberg, 1987; Graham ve ark., 2009; Nucci ve ark., 1983). Ancak bu ölçüm araçlarındaki içeriğin oldukça varsayımlara dayalı ve gerçek hayattan kopuk örneklerden oluştuğuna dair eleştiriler gelmektedir (Lapsley, 2006). Benzer şekilde bu tür çalışmalar uzmanların ahlak tanımlamalarıyla sınırlı olması nedeniyle ahlak kavramına ilişkin odağı daraltıyor gibi

görünmekte ve çeşitli tarihsel veya toplumsal hassasiyetleri yansıtmaya gayesi gütmemektedir. İdeal temelli bu tartışmalar kişilerin deneyimlerindeki gündelik tartışmaları açıklamak için yetersiz kaldığından, ideali değil yaşıntıyı temel alan gerçekçi yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Flanagan, 1991). Ahlakla ilişkin sıradan insanın kavramsallaştırmaları uzmanlarınkinden farklılık göstermektedir. Örneğin sıradan insan için ahlak oldukça geniş kapsamlı ve dengeli adetler olarak değerlendirilirken, uzmanlar için ahlak ahlaki muhakeme gibi özelleştirilmiş mekanizmalarla değerlendirilmektedir (Matsuba ve Walker, 2004; Quinn ve ark., 1994).

Betimleyici yaklaşımlarla sıradan insanların bakış açılarını incelemek farklı kültürlerde tasavvur edilen gündelik ahlakın kapsam ve içeriğini anlamayı sağlayabilmektedir. Örneğin Vauclair ve arkadaşları (2014), ahlak üzerine geliştirilmiş birçok günümüz kuram ve araştırmalarında önerilen evrensel adalet, refah veya iyilik hâli kaygılarının yanında gündelik yaşayışta farklı ahlak atıflarının da bulunduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle, gündelik kavramsallaştırmalar üzerine yapılan çalışmalarda farklı (alt)kültürler, gruplar ve kültürel ilişkiler arasındaki ahlak kavramsallaştırmasına yönelik bir katkı sunulmaktadır. Diğer yandan ahlak kavramının evrensel mi, yoksa kültüre özgü bir değişken mi olduğu üzerindeki tartışmalara açıklık getirmenin bir yolu da belirli bir kuramsal sınırlamaya gitmeden farklı kültürdeki sıradan insanların ahlak kavramsallaştırmasını incelemektir (Vauclair ve ark., 2014). Bu bağlamda sıradan insanlara dışsal bir ipucu verilmeksizin onların ahlaka dair kavrayışları üzerine eğilmek gerekmektedir.

Ahlak kavramının uzman olmayanlar, farklı bir anlatımla sıradan insanlar açısından ne ifade ettiğini ilk kez çalışanlar Quinn ve arkadaşlarıdır (1994). Araştırmacılar katılımcılara ahlakın anlamı, özellikleri, işlevleri ve faktörlerine dair yönelttikleri açık uçlu sorular ile onların kendi deneyimlerine ve dünya bilgisine bağlı yanıtlarını incelemeyi amaçlamışlardır. Takip edilen bu yöntem sayesinde araştırma konusu herhangi bir kuramsal zemine bağlı kalmaksızın genel sorular vasıtasıyla incelenmiştir (bkz. Graesser ve Black, 1984; Graesser ve Goodman, 1985; Quinn ve ark., 1994). Buna göre bu araştırmanın en temel sonuçlarından birisi sıradan insanların uzmanlardan farklı olarak, ahlaki felsefi ya da dini ilkelerden ziyade ağırlıklı olarak insanların belirli özellikleri ya da yeterlilikleri kapsamında (örn., ‘ahlaklı olanı anlayabilme yetisi’, ‘standartlara/dünya görüşüne/inançlara/değerlere sahip olma’, ‘insan yaşamını şekillendirme’, ‘insanın en özel duygularını yansıtmaya’) yorumlamasıdır.

Sonraki çalışmalar Quinn ve arkadaşlarının (1994) öncü çalışmasına paralel olarak sıradan insanların ahlaki karar vermede önemli rolü olduğu varsayılan rasyonel süreçlerden çok birbirinden farklı kişilik özelliklerine vurgu yaptıklarını göstermiştir (Matsuba ve Walker, 2004; Walker ve Hennig, 2004; Walker ve Pitts, 1998). Bu noktada birçok farklı kişilik özelliği ön plana çıksa da özellikle diğer insanları gözetken ve kişiler arası ilişkilerin devamlılığını sağlayan özelliklerin (örn. dürüst, dostça, kibar, yardımsever, insaniyetli, arkadaş canlısı, güvenilir, merhametli vb.) sıradan insanların ahlak kavramsallaştırmalarında evrensel bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Cesur ve ark., 2018; Cesur ve ark., 2020; Smith ve ark., 2007; Vauclair ve ark., 2014). Bununla beraber yetkinliğe işaret eden kişilik özellikleri de (örn. çalışkan, kendine güvenen, girişken, eğitilmiş, başarılı, kararlı vb.) ahlak kavramsallaştırmalarında kendine çokça yer bulmuştur (Aquino ve Reed, 2002; Smith ve ark., 2007; Vauclair ve ark., 2014; Walker ve Pitts, 1998). Öte yandan sözü geçen kişisel özelliklerin ağırlığı kültüre bağlı olarak değişebilmektedir. Bireyci ve toplulukçu kültürdeki insanların ahlaki kavramsallaştırmalarında her ne kadar keskin bir ayırmadan bahsedilemese de farklı örüntülerden söz etmek yine de mümkündür. Bireyci kültürlerde insanlar ahlaki ele alırken ağırlıklı olarak otoriteden bağımsız ve hak temelli özellikleri (örn. eleştirel olma, açık fikirli olma vb.) öncelerken, toplulukçu kültürlerde vurgu sorumluluk temelli özellikler (örn. terbiyeli, sorumlu, dindar vb.) üzerindedir (bkz. Smith ve ark., 2007; Vauclair ve ark., 2014). Örneğin toplulukçu kültürlerin özelliklerini taşıyan

Güney Kore’de insanlar ahlaklı kişiyi betimlerken diğerleriyle uyum içinde olmayı ön plana çıkarmaktadır (Kim, 2010). Yine de bireyci ve toplulukçu kültürlerde insanların ahlaka ilişkin atıflarının ortaklaşabildiğini akıldan çıkarmamakta yarar vardır. Örneğin bireyci bir kültür olarak ele alınan Almanya’da toplulukçu değerler içerisindeki itaatkâr olma özelliğinin ve toplulukçu bir kültür olarak ele alınan Brezilya’da ise bireyci bir değer olan girişken olma özelliğinin ahlaki tanımlamaların içerisinde öne çıktığı görülmüştür (Vauclair ve ark., 2014).

Batı dışı bir örneklem olarak ele alınan Türkiye’de ahlakın kavramsallaştırılmasına yönelik yapılan farklı çalışmalarda (Cesur, 2003; 2006; Işık ve Salman, 2004) başkalarına saygı duymak, toplumsal kurallara uymak ve dürüstlük öne çıkan kavramlar olmuştur. Son dönemlerde yapılan benzer bir çalışmada (Cesur ve ark., 2020) ahlakın tanımında toplumsal kurallara uymak, ahlakın önemi, kötülük/iyilik gibi temalar katılımcılar tarafından en çok başvurulan tanımlamalar iken, ahlaklı insana özgü tanımlamalarda ise dürüstlük ve erdemli olmak gibi kişisel vasıflar öne çıkmıştır. Katılımcılara en fazla önem verdikleri değerlerin açık uçlu olarak sorulduğu bir çalışmada dürüstlük, aile ve dini değerlerin ardından en yüksek frekansa sahip üçüncü yanıt olarak ön sıralarda yer almıştır. (Cesur ve ark., 2018) Bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türkiye’de ahlaka ilişkin tanımlamalarda toplumsal kuralların ve geleneksel ahlak çalışmalarının göz ardı etmiş olduğu dürüstlük gibi kişisel özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmaları keşfetmeyi amaçlayan şu ana dek bahsedilen araştırmaların birçoğu yetişkin örneklerle gerçekleştirilmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla bu husustaki istisnai çalışmalardan biri, ahlaka ilişkin gündelik kavramlara dair çalışmaların sıklıkla yetişkinlerle yapılması eleştirisinden hareketle, Hardy ve arkadaşları (2011) tarafından ergenliğin farklı dönemlerindeki katılımcıların ahlak kavramsallaştırmalarının incelendiği çalışmadır. Bu çalışmaya göre 10-14 yaşlarındaki ortaokul öğrencilerinin tanımlamaları daha çok otoriteyle uzlaşma (örn. kurallara uyan, itaatkâr, uyuşturucu kullanmayan vb.) ve pozitiflik (örn. olumlu tutuma sahip, benlik saygısı olan vb.) olguları üzerinde kesişirken, 15-18 yaşlarındaki lise öğrencilerinin tanımlamalarında daha çok adalet kavramı (örn. yargılamayan, adil, paylaşımcı, kabullenici vb.) ve sevecen olma özelliğinin (örn. iyi, kibar, özverili vb.) ön plana çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte, katılımcılar tarafından en çok bahsedilen ahlaki özellikler hem ortaokul hem de lise öğrencileri için “doğruyu bilme/seçme”, “dürüst”, “sevecen” ve “sağlam” şeklinde olmuştur. Farklı olarak, lise öğrencileri için “erdemli olma” boyutu da varlığını göstermiştir. Özetle, farklı gelişim dönemlerinde farklı niteliklerin ahlaklı olmaya atfedildiği görülmüştür. Bu da ahlaki kavramsallaştırmalara dair gelişimsel çalışmaların önemine işaret etmektedir.

Tüm bu anlatılanlardan hareketle, gündelik kavramsallaştırmaların ortaya çıkarılmasının ahlak konusunda zengin ve detaylı içeriğe ulaşmaya yardımcı olabileceği görülmektedir. Bu araştırma ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmalar hakkında daha önce nadiren incelenen çocukluk dönemine ilişkin bilgi edinmeyi ve Türkiyeli çocukların kavramsallaştırmalarını incelemeyi hedeflemektedir. Belirtilen bu amaçlar çerçevesinde araştırmanın temel soruları aşağıdaki gibidir:

1. Okul çağı çocuklarının ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmaları ne şekilde kendini göstermektedir?
2. Bu gündelik kavramsallaştırmalar kültüre özgü örüntülerle değerlendirilebilir mi?
3. Ortaya çıkan örüntülerin son dönem ahlak kuramlarıyla benzeşen ve ayrışan yönleri var mıdır? Varsa bu benzerlik ve farklılıklar nelerdir?
4. Okul çağı çocukların ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmaları cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

5. Okul çağı çocukların ahlak ilişkin gündelik kavramsallaştırmaları okul dönemlerine göre (ilkokul ve ortaokul dönemi) farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Bu çalışma, keşfedici araştırma (exploratory research) niteliğinde yapılmıştır. Keşfedici araştırmalar, daha önce doğrudan incelenmemiş ya da çok az araştırılmış konuların anlaşılması için yapılan ancak bu konularla ilgili kesin sonuçlara henüz varılmamış çalışmalardır. Bu çalışmalar incelenen konuya dair önemli kavrayışlar sağlayabilmektedir (Singh, 2007).

Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubu Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan 7 ile 15 yaş aralığındaki (Ort = 10.06, S = 1.58) 101 kız ve 92 erkek olmak üzere 193 çocuk katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşadıkları coğrafi bölgeler ve iller ise şöyledir: Akdeniz Bölgesi (Adana; N = 8), Doğu Anadolu Bölgesi (Van; N = 10), Ege Bölgesi (Muğla, İzmir; N = 9), Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Mardin; N = 5), İç Anadolu Bölgesi (Karaman, Yozgat; N = 9), Karadeniz Bölgesi (Samsun, Düzce; N = 32) ve Marmara Bölgesi (Bursa, İstanbul ve Kocaeli; N = 120). Çalışmaya, kolay örnekleme yoluyla, her coğrafi bölgeden mümkün olabildiğince katılımcının dahil edilmesine dikkat edilmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmına ise Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinden yoğun göç alan, en kalabalık ve heterojen ili olan İstanbul'dan erişilmiştir.⁷ Katılımcıların okul dönemleri, cinsiyetleri ve yaşlarına göre tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1

Katılımcıların Okul Dönemleri ve Cinsiyete Göre Dağılımları, Yaş Ortalama ve Standart Sapmaları

	Kız	Erkek	Toplam	Yaş	
	N (%)	N (%)		Ort	S
İlkokul	59 (52)	55 (48)	114	9.18	.98
Ortaokul	42 (53)	37 (47)	79	11.33	1.40
Toplam	101	92	193	10.06	1.58

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Katılımcıların yaş, cinsiyet, öğrenim gördükleri sınıf gibi demografik bilgilerinin öğrenilmesi için araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan formdur.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu: Yarı-yapılandırılmış görüşme formunda çocukların ahlakı nasıl kavramsallaştırdıklarını anlamaya yönelik açık uçlu sorular yer almaktadır. Açık uçlu sorular konuyla ilgili alan yazın bağlamında ve araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen ön çalışmalara göre oluşturulmuştur. Sorular, katılımcıların iyi çocuk, kötü çocuk, ayıp, gurur, suçluluk gibi temalardaki algılarını ve deneyimlerini içermektedir (bkz. Ek). Ancak bu çalışmada sadece çocukların ahlaki kavramsallaştırmalarına odaklanıldığı için iyi çocuk ve kötü çocuk sorularına dair cevaplar açık kodlama yöntemiyle analiz edilmiş, ahlaki duygulara ilişkin diğer sorular ise araştırma konusunun dışında kaldığından burada rapor edilmemiştir.

⁷ Katılımcı yanıtlarının tekrar etmeye başlamasıyla, yanıtlar açısından en fazla çeşitliliğe ulaşıldığına karar verilerek veri toplama aşaması sonlandırılmıştır.

İşlem

Araştırmanın etik kurul izni İstanbul Üniversitesi'nden 107859 sayı ile 03/12/2018 tarihinde alınmıştır. Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler birbirleri arasında uygulama tutarlılığının sağlandığı yedi araştırmacı tarafından yüz yüze ve çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.⁸ Bu görüşmelerde katılımcılara daha önceden belirlenmiş olan açık uçlu soruların yanı sıra görüşmenin akışına göre konuyla ilgili ilave sorular da yönlendirilmiştir.⁹

Katılımcılara ilk ve ortaokullara araştırma hakkında yapılan duyurular vasıtasıyla ulaşılmıştır. Görüşmeye başlamadan önce katılımcılara ve onların ebeveynleri ile öğretmenlerine çalışmayla ilgili kısa ve anlaşılır tanıtıcı bilgiler verilmiş, sonrasında ise hem katılımcılara hem de ebeveynlere bilgilendirilmiş onam formu imzalatılmıştır. Katılımcıların demografik bilgilerinin toplanmasının ardından görüşmeler başlatılmıştır. Görüşmelerde katılımcıların ve onların ebeveynlerinin izinleriyle ses kaydı alınmıştır. Görüşmelerin katılımcıların kendilerini güvende ve rahat hissedebilecekleri, sessiz ortamlarda yapılmasına özen gösterilmiştir. Görüşmelerin çoğunluğu okul ortamında olmak üzere, bir kısmı da bilgisayar aracılığıyla internet ortamında gerçekleştirilmiştir. Görüşme süreleri 10 ile 25 dakika arasında değişmektedir.

Veri Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler MAXQDA 18 aracılığıyla açık kodlu içerik analizi ve SPSS 22 aracılığıyla Ki-Kare testi ile incelenmiştir. Açık kodlama verilerde çeşitli ortaklıkların keşfedilmesiyle, yeni kategoriler ve kavramlar inşa etmeye olanak tanımaktadır (Joffe ve Yardley, 2004). Ses kayıtları, araştırmacılar tarafından birebir olarak metinlere dönüştürülmüştür. Elde edilen metinler, iki bağımsız araştırmacı tarafından kodlanmıştır. Kodlamaların ilk aşamasında katılımcıların yanıtları sözcükler düzeyinde ve satır satır ele alınarak “kodlar” oluşturulmuştur. Devamında bu kodlardan birbiriyle örtüşenler birleştirilerek “alt kategoriler” oluşturulmuştur. Son aşamada ise birbirine yakın alt kategoriler “kategorilerin” altında bir araya getirilmiştir. Örneğin “Eşyalarını paylaşan çocuk iyi çocuktur.” yanıtı ele alınırsa, “eşyalarını paylaşma” bir koddur. Bu kod, benzer diğer kodların bir araya geldiği “paylaşma” alt kategorisi altına yerleştirilmiştir. Paylaşma alt kategorisi ise daha genel bir kategori olarak ortaya çıkmış olan “yardımlaşma” kategorisinin altına yerleştirilmiştir. Kodlayıcılar arası güvenilirlik için Kappa değeri iyi çocuk için .94, kötü çocuk için .92 olarak bulunmuştur. Bu değerler kodlayıcılar arası güvenirliliğin neredeyse mükemmel düzeyde olduğunu göstermektedir (Landis ve Koch, 1977; Viera ve Garrett, 2005).

Bulgular

Bulgular bölümü üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kodlara ilişkin sıklık bilgileri ve kodların kümeleme analizi sonuçları rapor edilmiştir. İkinci kısımda iyi çocuk ve kötü çocuk sorularına verilen yanıtlardan ortaya çıkan kategori ve alt kategorilerin frekans bilgileri, frekansı %10'un üzerindeki kategoriler ve bu kategoriler arasında en yüksek frekanslı 3 alt kategorinin sonuçları katılımcı cevaplarından alıntılarla örneklendirilerek raporlanmıştır. Son olarak üçüncü kısımda ortaya çıkan kategorilerin cinsiyet ve okul dönemleri (ilkokul ve ortaokul) üzerinden anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla gerçekleştirilmiş olan Ki-Kare analizlerinin sonuçları sunulmuştur.

⁸ Araştırmacılar arası uygulama tutarlılığını sağlanması için, pilot çalışmalar sonrası toplantılar gerçekleştirilerek araştırmacılar arası uygulama farklılıkları en az düzeye indirilmiştir.

⁹ Bu çalışmada toplam 186 görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden beşi odak grup şeklinde yapılmıştır (Odak grup görüşmelerindeki toplam kişi sayısı 12'dir).

İyi Çocuk ve Kötü Çocuk Kavramsallaştırılmasına İlişkin Kodlara Dair Bulgular

İyi ve Kötü Çocuk Kavramsallaştırmalarına İlişkin Kodların Frekansları

Tablo 2’de çocukların en çok sözünü ettikleri kodların frekansları gösterilmiştir.

Tablo 2

İyi ve Kötü Çocuk Kavramsallaştırmasında Frekansı 10’un Üzerindeki Kodlar

İyi Çocuk Kavramsallaştırması			Kötü Çocuk Kavramsallaştırması		
Kodlar	f	%	Kodlar	f	%
Yardım etmek	61	33.70	Küfretmek	40	22.10
Saygılı olmak	48	26.52	Kavga etmek	33	18.23
Kötü söz söylememek	31	17.13	Kötü söz söylemek	31	17.13
Anne babanın sözünü dinlemek	30	16.57	Saygısızlık etmek	31	17.13
Dürüst olmak	28	15.47	Yalan söylemek	22	12.15
Arkadaşlarına yardım etmek	25	13.81	Zarar vermek	15	8.29
Ders çalışmak	24	13.26	Birine bağırarak	14	7.73
Derslerde başarılı olmak	24	13.26	Yardım etmemek	14	7.73
Büyüklerimize saygılı olmak	23	12.71	Zorbalık yapmak	13	7.18
Yalan söylememek	22	12.15	Çevreye zarar vermek/duyarsız kalmak	13	7.18
Çalışkanlık	22	12.15	Birine vurmak	13	7.18
Küfretmemek	20	11.05	Anne babayı dinlememek	13	7.18
Anneye yardım etmek	20	11.05	Yaramaz olmak	13	7.18
Hoşgörülü olmak	19	10.50	Arkadaşlarla dalga geçmek	12	6.63

Bazı kodların hem iyi hem de kötü çocukla ilgili kavramsallaştırmalarda benzerlikler taşıdığı görülmüştür. Yardım, yalan söyleme ve saygılı olmaya dair cevaplar hem kötü hem iyi çocuk kavramsallaştırmaları için ortak olarak öne çıkan kodlardır. Ancak ders çalışmak iyi çocuğun özelliklerinde ön planda yer alırken, kötü çocuk özelliklerinde ders çalışmanın tersi sayılabilecek tembellik ön plana çıkmamıştır. Kötü çocuğa ilişkin özellikler katılımcılar tarafından sıklıkla zorbalık yapma ve fiziksel şiddet gösterme üzerinden değerlendirilmiştir. İyi çocuk kötü söz söylemeyen çocuk olarak betimlenirken, kötü çocuk küfreden, kavga eden ve kötü söz söyleyen çocuk olarak tarif edilmiştir. Veri seti içindeki kodlar değerlendirildiğinde en sık verilen cevaplar iyi çocukların yardımlaşan çocuklar olarak tanımlandığını göstermektedir.

İyi Çocuk ve Kötü Çocuk Kavramsallaştırılmasına İlişkin Kodlarla Gerçekleştirilen Kümeleme Analizi

Bu kodlardan MAXQDA programının görsel araçlar bölümündeki kümeleme analizi özelliği kullanılarak bir analiz yapılmıştır. Buna göre kodlarda birbirini en çok takip etme kuralı esas alınmış ve mesafe 1 olarak belirlenmiştir. MAXQDA programının sunduğu bu aralıklandırma özelliğine göre aralık 1 seçildiğinde bir kod ile bitişiğindeki kod arasındaki farka göre kümeleme yapılacak demektir. Bu fark 2 olduğunda hemen arkasından gelen ve ondan sonra gelen kod aynı uzaklıkta kabul edilir. Farkın az olması daha detaylı bir analiz sürecine olanak sağlamaktadır. Bu sayede çocukların akıllarında beliren ahlaklı kişi profillerini belirlemek amaçlanmaktadır. İyi çocuk kodları için yapılan analize göre ortaya çıkan dörtlü kümeleme analizi sonucu Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. İyi Çocuk Kodlarının Kümeleme Analizi

Buna göre, “Anneye Yardım Etmek”, “Arkadaşlarına Yardım Etmek”, “Çalışkanlık” birinci kümeyi; “Yardım Etmek”, “Büyüklerle Saygılı Olmak”, “Hoşgörülü Olmak”, “Kötü Söz Söylememek” ikinci kümeyi; “Saygılı Olmak”, “Dürüst Olmak”, “Yalan Söylememek” üçüncü kümeyi ve son olarak “Anne Babasının Sözü Dinlemek”, “Ders Çalışmak”, “Derslerde Başarılı Olmak” dördüncü kümeyi oluşturmaktadır.

Şekil 2’de ise kötü çocuk kodlarının kümeleme analizi sonucu gösterilmiştir. Sonuçlara göre “Anababayı Dinlememek” ve “Yaramaz” kodları birinci küme; “Saygısız”, “Kötü Söz Söylemek”, “Küfretmek” ikinci küme; “Birisine Bağırarak”, “Arkadaşlarıyla Dalga Geçmek”, “Yalan Söylemek”, “Kavga Etmek” üçüncü küme; son olarak “Zarar Vermek” ise tek başına dördüncü olarak bulunmuştur.

Şekil 2. Kötü Çocuk Kodlarının Kümeleme Analizi

İyi Çocuk ve Kötü Çocuk Kavramsallaştırmalarının Kategori ve Alt Kategori Frekanslarına İlişkin Bulgular

Tablo 3'te iyi çocuk ve kötü çocuk sorularına verilen cevapların analiz edilmesiyle elde edilen kodların birleştirilmesi sonucu oluşan alt kategori ve kategori sayıları rapor edilmiştir.

Tablo 3

İyi Çocuk ve Kötü Çocuk Kavramsallaştırmalarına Ait Kategori ve Alt Kategori Sıklıkları

Kavramsallaştırmalar	Sıklıklar	
	Alt Kategori	Kategori
İyi Çocuk	80	34
Kötü Çocuk	97	33
Toplam	177	67

Tablo 3'te görüldüğü üzere kategori sayıları iyi çocuk ve kötü çocuk sorusu için neredeyse eşittir. Öte yandan kötü çocuk sorusu, iyi çocuk sorusundan 17 adet daha fazla alt kategori sayısına sahiptir. Bu durum çocukların iyi ve kötü çocuğun davranışlarını genel olarak benzer sıklıkta tanımladıklarını, ancak az bir farkla kötü çocuğun davranışlarını daha özelleşmiş ve çeşitli şekillerde ele aldıklarını göstermektedir. Toplam kategori sayısının 67, toplam alt kategori sayısının 177 olması çocukların verdikleri yanıtların birbirine benzemediğinin ve bu sebeple geniş bir kavramsallaştırma alanına duyulan ihtiyacın göstergesi olabilir. Bulguların bu kısmında kategoriler içerisinde frekansı %10'un üzerinde olanlar ele alınmıştır (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4

İyi ve Kötü Çocuk Kavramsallaştırılmasına İlişkin Kategorilerin Sıklıkları

İyi Çocuk Kavramsallaştırması			Kötü Çocuk Kavramsallaştırması		
Kategoriler	f	%	Kategoriler	f	%
Yardım etmek	316	21.05	Zarar vermek	302	33.44
Saygılı olmak	317	21.11	Saygısız olmak	213	14.19
Erdemli özelliklere sahip olmak	163	10.86	Toplumsal kurallara uymamak	57	6.31
Sorumluluk sahibi	139	9.26	Erdemli olmayan kişilik özellikleri	50	5.47
Zarar vermemek	132	8.79	Kötü davranmak	34	3.77
İyi davranmak	127	8.46	Yardım etmemek	31	3.43
Toplumsal kurallara uymak	84	5.56	Uyumsuz olmak	30	3.32
Uslu olmak	35	2.33	Sorumsuz olmak	29	3.21
İnsanlarla iyi geçinmek	22	1.47	Kızmak	19	2.1
Dışadönük olmak	19	1.26	Sevmemek	16	1.77
Birini sevmek	19	1.26	Uslu olmamak	14	1.55
Dini gözetmek	14	0.93	Zararlı alışkanlıkları olmak	14	1.55
Mutluluk	13	0.87	Kötü olmamak	10	1.10
Kalbi temiz olmak	12	0.80			
Aile ilişkileri	12	0.80			

İyi çocuk tanımlamasında öne çıkan kategoriler “Yardım Etmek” (arkadaşlarına, yaşlılara yardım etmek), “Saygılı Olmak” (bağırmmamak, kötü söz söylememek, terbiyeli olmak), “Erdemli Özelliklere Sahip Olmak” (haksızlıktan kaçınmak, güvenilir olmak) iken daha düşük frekanslı kategoriler “Kalbi Temiz Olmak”, “Mutluluk” (arkadaşını, ailesini mutlu etmek), “Dini Gözetmek” (namaz kılmak, Kuran kursuna gitmek) kategorileridir.

Kötü çocuk kavramsallaştırmasında frekansı %10’un üzerinde olan kategoriler “Zarar Vermek” (üzmek, mülkiyete, çevreye zarar vermek, iftira atmak) ve “Saygısızlık” (öğretmene, büyüklere, anne babaya saygısızlık) kategorileridir. Sonuçlara göre “Zarar Vermek” ve “Saygısızlık” kategorileri kötü çocuk kavramsallaştırmasında oldukça büyük bir yüzdeyle önemli bir özellik olarak değerlendirilmektedir. Daha düşük frekanslı kategorilere örnek olarak “Uslu Olmamak” ve “Zararlı Alışkanlıklar” (bilgisayar ve telefonda sürekli oynamak, sigara içmek) kategorileri verilebilir.

İyi çocuk ve kötü çocuk sorularından elde edilen frekansı %10’un üstündeki kategoriler incelendikten sonra en sık bahsedilen kategorileri ve onların alt kategorilerini daha detaylı inceleyebilmek için her iki soruda %10’un üstünde olan kategoriler ve onların en yüksek frekansa sahip ilk üç alt kategorisi ele alınmıştır (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5

İyi ve Kötü Çocuk Kavramsallaştırmasına Dair En Sık Kategoriler ve Alt Kategorilerin Sıklıkları

İyi Çocuk Kavramsallaştırmasına Dair Kategoriler ve Alt Kategorilerin Frekansları				Kötü Çocuk Kavramsallaştırmasına Dair Kategoriler ve Alt Kategorilerin Frekansları			
Kategori	Alt Kategori	f	%	Kategori	Alt Kategori	f	%
Yardım etmek		316		Zarar vermek		302	
	Diğer insanlara yardım etmek	119	37.66		Fiziksel zarar vermek	155	51.32
	Aileye yardım etmek	59	18.67		Zorbalık yapmak	51	16.89
	Paylaşmak	34	10.76		Mülkiyete zarar vermek	40	13.24
Saygılı olmak		317		Saygısız olmak		213	
	Kötü söz söylememek	72	22.71		Kötü Söz Söylemek	95	44.60
	Söz dinlemek	57	17.98		Söz Dinlememek	45	21.13
	Doğaya saygılı olmak	42	13.25	Ana-babaya saygısızlık	14	6.57	
Erdemli özellikler		163					
	Güvenilir olmak	95	58.28				
	Hoşgörülü olmak	28	17.18				
	Merhametli olmak	16	9.82				

Daha önce de bahsedildiği ve tablodan da görüldüğü üzere iyi çocuk ile ilgili olarak sıklığı en yüksek ve %10’un üzerindeki kategoriler “Yardım Etmek”, “Saygılı Olmak” ve “Erdemli Kişilik Özelliklerine Sahip Olmak” kategorileri olarak ortaya çıkmaktadır. “Yardım Etme” kategorisi içerisinde en sık kullanılan alt kategori, tanıyıp tanımadığı herkesi içerecek şekilde yardım şeklinde, diğer bir ifadeyle “Diğer İnsanlara Yardım Etmek” olarak ortaya çıkmaktadır. Ardından “Aileye Yardım Etmek” alt kategorisi gelmektedir. Bir diğer alt kategori ise “Paylaşmak”tır. “Saygılı Olmak” kategorisinde en sık kullanılan alt kategoriler “Doğaya Saygı Duymak”, “Söz Dinlemek” ve “Kötü Söz Söylememek”tir. “Erdemli Özellikler” kategorisinin en sık görülen alt kategorileri “Güvenilir”, “Hoşgörülü” ve “Merhametli Olmak”tır.

İyi çocukla ilgili sözü geçen kategori ve alt kategorileri daha iyi anlamak adına cevap örneklerine baktığımızda “Yardım Etme” kategorisinin içinde katılımcıların “Birisi bir şeyi düşürdüğünde ona veriyorum,” “Yardım ediyorum” gibi kendilerini iyi çocuk olarak tanıtan özellikleri belirttikleri ya da “İyi çocuk biri zor durumda kaldığında ona yardım eder.” gibi tanımlayıcı ifadelerde buldukları görülmektedir. Ayrıca “Aile Üyelerine Yardım Etmek” de önem taşıyan bir başka alt kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin “Abime su götürürüm.” ya da “İyi çocuk annesine sofraya kurmasına yardım eder.” gibi cümleler sıkça verilen cevaplar arasındadır.

“Saygılı Olmak” ise katılımcılar tarafından yalnızca büyüklere değil, arkadaşlara ve kardeşlere de gösterilmesi gereken bir davranış olarak betimlenmektedir. “Kötü Söz Söylememek” alt kategorisini “İyi çocuk küfretmeyen çocuktur”, “Kötü laflar söylemez” ve “Argo kullanmayan çocuklar olur” ve benzeri minvalde cevaplar oluşturmaktadır. “Doğaya Saygılı Olmak” ise çocukların özellikle hayvanlar üzerinden örneklendirdikleri bir alt kategori olarak ortaya çıkmaktadır. İyi çocuğu tanımlarken katılımcılar “Hayvanların kuyruğunu kesmez,” “Hayvanlara, bitkilere iyi davranıyorum,” “Hayvanlara yemek vermek” gibi cevaplar vermektedir. Bu ve benzeri cevaplar, çocukların iyi çocuklara ilişkin algılarında doğanın ve özellikle hayvanların da bir yeri olduğuna işaret etmektedir.

Erdemli özelliklerden merhamet, katılımcılar tarafından, “Kimseye kıyamam,” “Vicdan, merhamet demektir.” gibi cümlelerle betimlenmektedir. Hoşgörülü olmakla ilgili cevaplar genelde “İyi çocuk hoşgörülü olur.” gibi tanımlar içermektedir fakat nadir olsa da “Anlayışlı” gibi tanımlamaların yapıldığı da görülmektedir. Güvenilir olmak alt kategorisinde ise en sık “Sır tutar.” ya da “Sözünü tutar.” gibi cevaplar yer almaktadır. Tablo 5’te kötü çocuk tanımlamaları içerisinde frekansı %10 ve üzerinde olan kategoriler ve bu kategorilerin en yüksek frekanslı üç alt kategorisi yer almaktadır. Kötü çocuk kavramsallaştırılmasında en sık görülen kategori ise “Zarar Vermek” kategorisidir. “Fiziksel Zarar”, “Zorbalık” ve “Mülkiyete Zarar Vermek” ise en çok karşımıza çıkan alt kategorilerdir. İkinci en sık kullanılan kategori ise “Saygısız Olmak”tır. “Saygısız Olmak” kategorisinin altında yer alan “Kötü Söz Söylemek” alt kategorisi ise en sık gözüken alt kategoridir. Ardından sırasıyla “Söz Dinlememek” ve “Ana-Babaya Saygısızlık” alt kategorileri ortaya çıkmaktadır.

Kötü çocukla ilgili sözü geçen kategori ve alt kategorilerin içeriğini daha iyi anlamak adına katılımcıların örnek cevaplarına baktığımızda “Fiziksel zarar vermek” ve bilhassa “Düşürmek ve çelme takmak” ifadelerinin en fazla bahsedilen ifadeler olduğu görülmektedir. Katılımcılar cevaplarında “Arkadaşlarım söyleyince anlamıyorlar ben de itmek zorunda kalıyorum.” veya “Sinirlenince arkadaşlarımı dövüyorum.” ve benzeri ifadeleri kötü bir çocuk gibi davrandıklarını düşündükleri durumlara örnek olarak sunmuşlardır.

“Saygısızlık” kategorisinin kötü söz söyleme alt kategorisine “Bir arkadaşıma deli dedim kötü çocuk oldum.” veya “(kötü çocuk) kötü söz söyler, küfreder.” gibi cümle örnekleri verilebilir. “Çarşıda annesinin elini bırakır.” ve “Ailesinden izin almadan başka yere gider.” yanıtları ise “Söz Dinlememek” alt kategorisine verilen yanıtlardan olmuştur. “Ana-Babaya Saygısızlık” alt kategorisinde “Annesine çok konuşan, emir veren (çocuktur).” gibi genel ifadeler ya da “Mesela bazen annemlere falan bağıryorum.” gibi duruma özgü cevaplar yer almıştır. “Mülkiyete Zarar Vermek” alt kategorisi için ise karşımıza çıkan cevaplara “Öğretmenin dolabını karıştırır.” veya “Okulun malına, sıralarına zarar veriyor. O böyle sıraları karalıyor bir de iki tane kalem alıp onlarla sırayı boyayıp kırıyor.” cümleleri örnek olarak verilebilir. “Zorbalık Yapmak” kategorisinde ise “Kendi adını tekrar ederek zorbalık yapar.” gibi cevaplar yer almıştır.

İyi Çocuk ve Kötü Çocuk Kategorilerine İlişkin Ki Kare Analizleri

Katılımcıların ahlaki gündelik kavramsallaştırmalarının cinsiyetlerine ve okul dönemlerine (ilkokul/ortaokul dönemi) göre değişip değişmediğini anlamak için Ki-Kare analizleri uygulanmıştır. Ki-kare analizleri hem iyi çocuk kavramsallaştırmasına hem kötü çocuk kavramsallaştırmasına ilişkin kategorilerden frekansları % 10'un üzerinde olanlar seçilerek gerçekleştirilmiştir.

İyi çocuk özelliklerini tanımlamada cinsiyete göre bir farklılaşma olmamıştır (yardım etme, $X^2(1, N = 188) = .211, p > .05$; saygılı olma, $X^2(1, N = 188) = .218, p > .05$; erdemli özellikler, $X^2(1, N = 188) = .995, p > .05$). Kötü çocuk özelliklerinden zarar vermekte ($X^2(1, N = 188) = .324, p > .05$) de bir fark oluşturmayan cinsiyet, sadece saygısız olmak kategorisinde fark oluşturmaktadır (bkz. Tablo 6).

Tablo 6
Saygısız Olma Kategorisinin Cinsiyet Bakımından Karşılaştırılması

Cinsiyet	Saygısız Olma Kategorisi			
		Bahsetmedi	Bahsetti	Toplam
Kız	Gd	44	57	101
	Bd	34.4	66.6	101
	%	23.4	30.3	53.7
Erkek	Gd	20	67	87
	Bd	29.6	57.4	87
	%	10.6	35.6	46.3
Toplam	Gd	64	124	188
	Bd	64	124	188
	%	34	66	100

Not: Gd = Gözlenen değer; Bd = Beklenen değer

Erkekler kötü çocuğu tarif ederken saygısız olmaktan anlamlı olarak daha çok bahsetmiştir ($X^2(1, N=188) = 8.813, p=.003$). Okul düzeyine göre yapılan Ki kare analizleri sonucuna göre herhangi bir kategoride anlamlı fark bulunmamıştır (yardım etme, $X^2(1, N = 176) = .083 p > .05$; saygılı olma, $X^2(1, N = 176) = .572, p > .05$) erdemli özellikler, $X^2(1, N = 176) = .299, p > .05$; zarar vermek, $X^2(1, N = 176) = .469 p > .05$ ve saygısız olma, $X^2(1, N = 176) = .590, p > .05$).

Tartışma

Bu çalışmada Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan okul çağı dönemindeki çocukların ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmalarını incelemek ve Türkiye kültürüne özgü farkları keşfetmek amaçlanmıştır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların ahlaka ilişkin kavramsallaştırmalarının özellikle sosyal ilişkilerin korunmasına ilişkin tutum ve davranışlarla ilişkili olması, alan yazını etkisi altına alan güncel ahlak kuramlarının (Curry, 2016; Graham ve ark., 2013; Rai ve Fiske, 2011) ahlaki değerlere yapılan atıfların farklı kültürlere göre değişiklik gösterebileceğine ilişkin varsayımlarını destekler niteliktedir. Öte yandan sonuçlar, ahlaki kavramsallaştırmalara ilişkin farklı örneklerle yapılan ve aşağıda değinilecek çalışma bulgularıyla da paralellik göstermektedir (Hardy ve ark., 2011).

Ahlak psikolojisi alanı uzun süredir ahlakın temeli olarak bilişsel fonksiyonları (ahlaki muhakeme gibi) ön plana çıkarırken, son zamanlarda yapılan çalışmalar sıradan insanın ahlaki karakterler ve erdemleri de ahlakın diğer elementleri olarak gördüğünü ve hatta ahlakla ilgili düşünceleri istendiğinde sıklıkla ahlaklı

bir kişinin özelliklerini ele aldıklarını göstermektedir (Kim, 2010). Bu nedenle bu çalışmada “İyi ve kötü çocuk kimdir?” soruları sorulmuş ve verilen cevaplar üzerinden çeşitli bulgular elde edilmiştir. Buna göre iyi ve kötü çocuk nedir sorusuna en fazla verilen cevaplara (kodlar) bakıldığında bunların toplumsal kurallara uyma, diğerleriyle ilişkileri sürdürme ile güvenilir, merhametli olma ve dürüstlük gibi belirli kişisel özelliklere sahip olma üzerinden gruplaştığını söyleyebiliriz. En çok bahsedilen bu cevaplarla çocukların aklında beliren ahlaklı kişi profilini belirlemek amacıyla yürütülen kümeleme analizi sonucunda da bu vurguların bir araya geldiğini ve iç içe geçmiş olduğunu görmekteyiz. Örneğin yardım etmek ve çalışkan olmak; saygılı, dürüst olmak ve yalan söylememek; anne-babanın sözünü dinlemek, ders çalışmak ve derslerde başarılı olmak iyi çocuk kümelerini oluştururken, anne-babayı dinlemeyen ve yaramaz; saygısız, kötü söz söyleyen ve küfreden; birilerine bağırın, arkadaşlarıyla dalga geçen, yalan söyleyen ve kavga eden; tek başına zarar veren kodları da ayrı ayrı kötü çocuk kümelerini oluşturmaktadır. En sık ortaya çıkan kategorilerin de (yardım etmek, saygılı olmak, erdemli özellikler, zarar vermek, saygısız olmak) bu sonuçları desteklediği görülmüştür. Çocuklar ahlakı hem özerk (dürüstlük/yalan söyleme, güvenilir olma/olmama ve çalışkanlık/tembellik gibi) hem de toplumsal bir temelde (saygılı/saygısız olma, söz dinleme/dinlememe ve yardım etme/etmeme gibi) kavramsallaştırmaktadır. Benzer bir bulgu, Cesur ve arkadaşlarının (2020) yetişkin örneklerle yürüttükleri çalışmalarında da ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada katılımcıların ahlaklı insanı/kadını/erkeği ve ahlaksız insanı/kadını/erkeği tanımlamaları istendiğinde hem dürüstlük, erdemli olmak gibi kişisel özellikler hem de toplumsal kurallara uyma üzerinden tanımlamalar yaptığı görülmektedir. Buradan hareketle bazı çalışmaların (örn. Baumeister ve Leary, 1995) ve Kendini Belirleme Kuramının (Ryan ve Deci, 2000) ilişkisellik ve özerkliğin temel ihtiyaçlar (dolayısıyla evrensel) olduğu bulgusunun ve Kağıtçıbaşı'nın (2005) özerk-ilişkisel benlik yani her ikisinin bir arada bulunduğu benlik modelinin ahlak kavramsallaştırmasında önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Bulguların ikinci aşamasında iyi ve kötü çocuk nedir sorularına verilen benzer cevaplar aynı kategoriler altında gruplandırılmış ve iyi çocuk nedir sorusu için en yüksek frekanslı kategoriler yardım etmek, saygılı olmak ve erdemli özelliklerken, kötü çocuk sorusu için en yüksek frekanslı kategoriler zarar vermek ve saygısız olmak olarak ortaya çıkmıştır. Bu kategoriler güncel ahlak kuramları açısından ele alındığında genel olarak Rai ve Fiske'in (2011) İlişki Modelleri Kuramı, Graham ve arkadaşlarının (2013) Ahlaki Temeller Kuramı ve Shweder ve arkadaşlarının (1997) Üç Etik Kodu yaklaşımındaki boyutlarla benzerlikler göstermektedir. Örneğin yardım etmek kategorisi, diğer insanlara yardım etmek, aileye yardım etmek ve paylaşmak alt kategorilerini de içerecek şekilde toplumsal ilişkileri düzenleyen kavramsallaştırmaları içermekte ve bu bakımdan Rai ve Fiske'in (2011) İlişki Modelleri Kuramındaki müşterek paylaşım modeli ile benzerlik göstermektedir. Bu ilişki modeli kolektif bir sorumluluk ve birlik duygusuyla birbirine bakım verme, koruma ve desteklemeyi içeren ve özellikle iç grubun bütünlüğünü korumaya ilişkin davranışların ahlaki bir model olarak değerlendirildiğini öne sürer. Rai ve Fiske (2011) belli sosyal bağlamlarda belli ilişki modellerinin öne çıkabileceğini ve bazı kültürlerde bazı ilişki modellerine daha sık rastlanabileceğini belirtmektedir. Bu sonuçlar ayrıca hem iyi çocuk hem de kötü çocuk kavramsallaştırmasında öne çıkan bir kategori olarak doğaya saygılı olmak alt kategorisi hariç, kötü söz söylememek ve söz dinlemek alt kategorileri açısından Shweder ve arkadaşlarının (1997) ortaya attığı üç etik kodundan biri olan topluluk etiğiyle de benzerlik göstermektedir. Toplumsal normlara uyum sağlama, sosyal roller, hiyerarşi, görev ve karşılıklı bağımlılık gibi kavramların ön plana çıktığı bu etik kodda kişilerin ahlaki değerlerine ilişkin topluluk veya grup düzeyindeki ilişkilerin devamlılığını sağlamaya yapılan vurguya dikkat çekilmektedir. Doğaya saygılı olmak alt kategorisi ise kuramda yer alan diğer bir etik kod olan kutsallık etiğine ilişki açıklamalarla benzerlik göstermektedir. Kuramın varsayımlarına göre, bireyler doğal ve kutsal olanı, doğal düzenin korunmasını ve temizliği/saflığı bozacak durumlardan uzak kalınmasını

ahlaki bir bağlam içerisinde değerlendirmektedirler. Bu anlamda kuramlarını Üç Etik ve İlişki Düzenleme Kuramının temel varsayımlarına paralel olarak öne süren Graham ve arkadaşlarının (2013) Ahlaki Temeller Kuramının kutsallık etiği boyutu ile de benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Erdemli özellikler kategorisi güvenilir, hoşgörülü ve merhametli olmak alt kategorilerini içerek şekilde daha çok kişisel özelliklere ve davranışlara vurgu olduğunu göstermektedir. Diğer çalışmalarda da görüldüğü gibi sıradan insanların ahlak kavramsallaştırmasında evrensel bir nitelik taşıdığı düşünülen, kişilerarası ilişkilerin devamını sağlayan ve diğer insanları gözetken bu özelliklerin (Smith ve ark., 2007; Vauclair ve ark., 2014) özerk veya bağımsız olarak görülen bireysel alan ve diğerlerine ilişkin olan kişilerarası alanın kesişiminde bir anlam ifade ettiğini, özerklik ve ilişkiselliğin iç içe geçtiğini ve ahlak kavramsallaştırmasında oldukça ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Yukarıda bahsedilen çalışmaların neredeyse tamamı yetişkin örneklerle yürütülmüş olsa da bu çalışmanın bulgularıyla benzerlikler taşımaktadır. Örneğin Cesur ve arkadaşlarının (2018) yaptığı bir çalışmada açık uçlu olarak sorulan değerlerin faktör analizi sonucunda ortaya çıkan “Adil paylaşım ve erdemler” ve “İçtenlik ve beraberlik” faktörleri bu özerklik ve ilişkiselliğin hem çocuklarda hem yetişkinlerde önemli olduğuna işaret etmektedir. Benzer bir bulgu Kim’in (2010) Güney Korelilerle yürüttüğü çalışmada da ortaya çıkmıştır. Sosyal bağlamı vurgulayan Konfüçyüsçü geleneğe bağlı Güney Koreliler, dürüstlük, iyi kalplilik gibi bireysel veya içsel ahlaki değerleri diğer insanlarla ilişkiler bağlamında tanımlanmakta ve ahlaklı kişi kavramsallaştırmaları büyük ölçüde insan ilişkileri yönelimli olmaktadır. Türkiye’de yürütülen diğer çalışmalarda da dürüstlük, erdemli olmak ve başkalarına saygı duymak gibi nitelikler yine en çok öne çıkan kavramlar olmuştur (Cesur ve ark., 2018; Cesur ve ark., 2020). Sıradan insanın ahlak anlayışında önemli bir yer tuttuğu anlaşılan dürüstlük, bu çalışmada da çocuklar tarafından kavramsallaştırıldığı şekliyle “yalan söylemek/söylememek” olarak iyi çocuk ve kötü çocuk tanımlamalarında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Kötü çocuk tanımları için ortaya çıkan en yüksek frekanslı kategoriler fiziksel zarar vermek, zorbalık yapmak ve mülkiyete zarar vermek alt kategorilerini içerek şekilde zarar vermek kategorisi ve kötü söz söylemek, söz dinlememek ve anne babaya saygısızlık alt kategorilerini içerecek şekilde saygısız olmak kategorisi olarak ortaya çıkmıştır. Zarar verme kötü çocuk kavramsallaştırmasında birincil öneme sahip bir kategori olarak çocukların kabalık, saldırganlık ve acı verme durumlarına karşı bir hassasiyete sahip olduklarını söyleyebiliriz. Haidt’in (2007) evrensel olduğunu düşündüğü ahlaki temellerden bakım/zarar boyutunun bu çalışmadaki kötü çocuk kavramsallaştırmasında önemli bir boyut olduğu görülmektedir. Benzer bir bulgu Hardy ve arkadaşlarının (2011) ergenlik dönemindeki çocuklarla yürüttükleri çalışmada da görülmüştür. Erken ve geç ergenlik dönemi fark etmeksizin çocuklar ahlakın diğer özelliklerinin yanı sıra bakım boyutunu sıklıkla vurgulamıştır. Diğer alt kategorilerden farklı olarak mülkiyete zarar verme alt kategorisini Curry’nin (2016) ahlakın alanlarından biri olarak gördüğü mülkiyet değeri açısından değerlendirebiliriz. Ahlakı bir iş birliği olarak gören bu yaklaşım diğerlerinin mülklerine ve bölgelerine saygı duymayı ve onları çalmamayı ahlakın önemli bir bileşeni olarak görmektedir. Bu çalışmada da mülkiyete zarar vermenin kötü çocuk tanımında ön plana çıkan bir alt kategori olarak çocukların kavramsallaştırmasında önemli bir bileşen olduğunu söyleyebiliriz.

Saygılı/saygısız olmak hem iyi hem kötü çocuk tanımlarında ortak olarak öne çıkan bir kategoridir. Bu sonuç katılımcıların toplumsal beklentilerle uyumlu bir ahlaki kavramsallaştırma yaptıklarına işaret etmektedir. Daha önceki çalışmaların da gösterdiği gibi sosyal kurallara uymakla ilgili bu temalar Türkiye kültüründe ön plana çıkmaktadır (Cesur ve ark., 2018; Cesur ve ark., 2020). Anne babaya saygısız davranmak, söz dinlememek veya kötü söz söylemek gibi temaların aynı zamanda otoriteyle ilişkiyi bozabilecek davranışlar olarak kötü çocuk tanımında önemli olduğunu göstermektedir. Benzer bir bulgu

Hardy ve arkadaşlarının (2011) 10-14 yaş arası ortaokul öğrencileriyle yaptığı çalışmada da ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu yaş aralığındaki çocuklar için otoriteyle uzlaşmanın önemli olduğu söylenebilir. Diğer kategorilerde cinsiyetler arasında herhangi bir farklılaşma görülmezken, kötü çocuğu tanımlarken saygısız olmak kategorisinden erkekler, kızlara göre daha çok bahsetmiştir. Bunun nedenlerinden biri toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olarak erkek çocuklarının, kız çocuklarına göre özerk davranışlar sergileme açısından cesaretlendirilmesi ve bu nedenle otoriteye daha az itaat ve saygı göstermesi olabilir. Bunun yanı sıra kötü söz söylemek, küfretmek gibi toplumsal kurallara uymakla ilgili de daha az baskı hissediyor olabilirler. Fakat bir taraftan tam da bu nedenle anne-baba veya diğer otoritelerden bununla ilgili olarak daha fazla geri bildirim alıyor olabilmektedirler. Dolayısıyla saygısız olmak toplumsal olarak erkek çocuğuyla daha fazla ilişkilendirilen bir kategori olarak erkekler için daha fazla kötü çocuk özelliği anlamına gelebilmektedir. Bununla birlikte diğer analiz sonuçları cinsiyetin ve yaşın ahlaka ilişkin kavramsallaştırmalar üzerinde belirgin anlamlı bir farka yol açmadığını göstermiştir. Bu durum, Türkiyeli anne babaların toplumsal cinsiyet kalıpyargılarıyla paralel beklentilere, geçmişe göre daha az sahip olmaları şeklinde yorumlanabilir. İlerdeki çalışmalarda ahlaka ilişkin kavramsallaştırmaların ebeveynlerin cinsiyete ilişkin kalıpyargısal beklentilerine paralel olarak farklılaşp farklılaşmadığını incelemek önemli olacaktır.

Bir başka gruplar arası karşılaştırma ise çocukların okul seviyesi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analizler her ne kadar yaşa özgü bir beklenti ile gerçekleştirilmemiş olsa da bilişsel gelişimsel kuramların (Kohlberg, 1969; Piaget, 1932) varsayımları açısından yaş arttıkça bilişsel kapasitenin gelişimiyle birlikte çocuklar daha özgün ve daha detaylı ahlaki kavramsallaştırmalara sahip olabilirler. Dolayısıyla ortaokul döneminde çocukların farklı ahlaki kavramsallaştırmalara odaklanıp odaklanmadığını incelemek akla yatkın gözükmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ise ahlaka dair kavramsallaştırmalar açısından ortaokul veya ilkökul seviyesinde anlamlı bir farklılık ortaya çıkmadığını göstermektedir. Dolayısıyla sonuçlar okul çağındaki çocukların ahlaka ilişkin benzer kavramsallaştırmalara sahip olduğunu gösteriyor olabilir. Bununla beraber içerik analizinin doğası gereği katılımcıların cevapları sıklık analizleri üzerinden değerlendirilerek gerçekleştirilmiştir. Sıklık analizi bu farklılığı ortaya çıkarmak açısından yeterli olmayabilir. Örneğin çocukların bahsettiği kavramlar benzer sıklıkta ve benzer konularda olabilir ancak aynı içeriklere ilişkin değerlendirmeler ortaokul çağındaki çocuklar tarafından, ilkökul çağındakilere göre daha farklı bağlamlarda gerçekleştiriliyor olabilir. İleride yapılacak çalışmalarda sıklık analizi yerine daha derinlemesine incelemelere imkân sağlayan niteliksel analizlerin kullanılması bu olası farkları keşfetmek açısından yardımcı olabilir.

Özetle iyi ve kötü çocuk kavramsallaştırmalarında en çok öne çıkan cevaplar ahlakın gündelik kavramsallaştırması ile ilgili alan yazınla ortaklıklar taşımaktadır. Aynı zamanda Shweder'in Üç Etik Koduyla oldukça örtüşmekte, Rai ve Fiske'in İlişki Düzenleme Modellerinden müşterek paylaşım ilişki tipi, Ahlaki Temeller Kuramının bakım/zarar, otorite/saygı ve kutsallık boyutları ve İş birliği Olarak Ahlak Kuramının mülkiyet boyutları ile benzerlikler göstermektedir. Genel olarak toplumsal düzeni ve diğerleriyle ilişkileri sürdürmek çocukların kavramsallaştırmalarına bir temel oluşturmakta denilebilir. Bununla beraber özerk değerler olarak ele alınan kişilik özelliklerinin de bu temel üzerinden anlamlandırıldığı görülmektedir. Bu durum Kağıtçıbaşı'nın (1982, 1990) 1970'lerde yürüttüğü çalışmasında aralarında Türkiye'nin de olduğu dokuz ülkede ortaya çıkan toplum düzeni gibi bir kontrolün ve özerk yönelimin bir arada olduğu psikolojik karşılıklı bağlılık aile modelinin ve bu modelde gelişen özerk-ilişkisel benlik yapılanmasının ahlak kavramsallaştırmasındaki bir yansıması olarak görülebilir.

Araştırmacılar keşifsel incelemelerin ilgili alan yazının çok fazla göz önünde bulundurmadığı kültürel farkları gözlemlemek açısından faydalı olacağını altını çizmektedir (Quinn ve ark., 1994). Bu

çalışma sıradan insanların gündelik kavramsallaştırmalarını keşifsel olarak incelemeyi öneren eleştiriler paralelinde gerçekleştirilmiştir (Kim, 2010; Walker ve Pitts, 1998). Türkiye'deki ahlak psikolojisi alanında ahlaka ilişkin doğal kavramsallaştırmaların sıradan insanlar tarafından nasıl olduğuna ilişkin oldukça az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Mevcut bulgular güncel ahlak kuramlarının görüşlerine dayanarak ve kültüre özgü farklar gözetilerek yorumlanmıştır. Araştırmanın sonuçları, güncel ahlak kuramlarının çıktıkları ile çeşitli benzerlikler göstermektedir. Bu benzerliklerin bir arada değerlendirilmesinin, hem çalışmanın sonuçlarının ne anlama geldiğinin daha etkin anlaşılabilmesi hem de bu sonuçların farklı varsayımlara dayalı diğer görgül çalışmaların sonuçlarıyla da desteklenmesi bakımından önemli olduğu ileri sürülebilir. Aynı zamanda, belirli bir ahlak kuramının izinden gidilmemesine rağmen, güncel ahlak kuramlarının önermeleriyle paralellik gösteren bu sonuçlar, sözü edilen kuramların geçerliliğine de işaret ediyor olabilir. Bu çalışma çocuklarda ahlakla ilgili gündelik kavramsallaştırmaları keşifsel olarak inceleyen Türkiye'deki ilk çalışma olması açısından, bundan sonraki çalışmalar için bir ön adım olarak düşünülebilir. Sonuçlar yetişkin örneklerden elde edilen bulgularla karşılaştırılarak tartışılmış ve bulgulardaki ortaklıklar gözetilerek değerlendirilmiştir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde analiz sonuçları ahlaka ilişkin kavramsallaştırmaların çoğunlukla diğerleriyle ilişkilerin korunması paralelinde gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Mevcut bulgular toplulukçu değerlerin baskın olduğu kültürlerde kişilerin ahlaki değerlendirmelerini ilişkisel bir boyutta gerçekleştirdiğini öne süren kuramların varsayımlarıyla paralellik göstermektedir (Graham ve ark., 2013; Rai ve Fiske, 2011; Shweder ve ark., 1997). Özellikle saygılı olmanın Türkiyeli çocukların ahlaka ilişkin kavramsallaştırmalarında ön plana çıkması, ilerideki çalışmalarda bu konuyu mercek altına almanın anlamlı olabileceğine işaret etmektedir. Ömeroğlu'nun (1998) çalışmasının sonuçlarından hareketle Türkiyeli annelerin büyük kısmının çocuklarından saygılı olmalarını beklediklerini görülmektedir (ayrıca bkz. Yagmurlu ve Sanson, 2009). Dolayısıyla bu sonuçlar toplumsal beklentilerin ahlaka ilişkin değerlendirmedeki önemine çocuklardan alınan veriler aracılığıyla ışık tutmaktadır. Sonuçlarda zarardan kaçınma, yardımlaşma, erdemli olma gibi evrensel olarak önemli olduğu düşünülen ahlaki değerlerin ön plana çıktığı görülmüştür. Bu bulgular güncel ahlak kuramlarının varsayımları açısından şartıcı olmamakla birlikte, Türkiyeli çocukların ahlaka ilişkin kavramsallaştırmalarında hem kültüre özgü (saygılı olma, uslu olma, anne-baba sözü dinleme gibi) hem de evrensel olarak kabul edilen ahlaki değerlerin (zarardan kaçınma, yardımlaşma, erdemli olma) bir arada görülmesi açısından değerlidir.

Bu çalışmada birtakım sınırlıklar mevcuttur. Çalışma kültürel yorumlamalara imkân tanıyabilmesi adına Türkiye'nin farklı şehirlerinden çalışmaya katılan çocuklarla gerçekleştirilmiş ancak verilerin büyük bölümü Marmara Bölgesinden elde edilmiştir. Farklı bölgelerden daha fazla katılımcının dahil edildiği ve verilerin görece daha eşit dağıldığı bir çalışma yürütmek sonuçların Türkiye kültürünü temsil ediciliğini arttıracak ve bölgelerin kendi içinde karşılaştırılmasına imkân tanıyacaktır. Örneğin kırsal bölgelerde yaşayan ebeveyn tutumlarının daha sert olması (T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1995), çocukların ahlaki kavramsallaştırmalarında farklılaşma yaratabilir. Dolayısıyla kırsal ve kentsel bölgelerdeki olası farkları ele almak önemli olacaktır. Ayrıca sonraki çalışmalarda farklı yaş gruplarındaki çocuklardan alınan veriler aracılığıyla kavramsallaştırmadaki farklılıkların/benzerliklerin incelenmesi, ahlak kavramsallaştırmaların gelişimsel bir spektrumda nasıl ilerlediğini görmeyi sağlayacaktır. Yapılan bu keşifsel çalışmanın sunduğu bilgi zemininin çocukluk dönemindeki ahlak kavramsallaştırmalarını ve bu kavramsallaştırmadaki kültüre özgü yönleri inceleyecek sonraki çalışmalara fayda sağlaması beklenmektedir.

Kaynaklar

- Aquino, K. ve Reed, A. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1423-1440.
- Baumeister, R. ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Cesur, S. (2003, 4 Temmuz). *Morality conceptions within a group of Turkish adults* [Poster sunumu]. 29th Annual Conference Association for Moral Education, Jagiellonian Üniversitesi, Krakow, Polonya.
- Cesur, S. (2006). Toplumumuzda ahlakın kavramsallaştırılması. Y. Mehmedoğlu ve A. U. Mehmedoğlu (Ed.), *Küreselleşme, ahlak ve değerler* içinde (ss. 321-349). Litera Yayınları.
- Cesur, S., Bayad, A., Yılmaz, O. ve Tepe, B. (2018). Bir değerler skalasının geliştirilmesi ve bu skalanın politik ve dini yönelimle ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 401-420.
- Cesur, S., Tepe, B., Piyale, Z.E., Sunar, D. ve Biten, A.F. (2020). “Bana göre” ahlak: Sıradan insanın ahlakı kavramsallaştırması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 115-138.
- Chiu, C., Dweck, C. S., Tong, J. Y. ve Fu, J. H. (1997). Implicit theories and conceptions of morality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(5), 923-940.
- Colby, A. ve Kohlberg, L. (1987). *The measurement of moral judgment*. Cambridge University Press.
- Curry, O. S. (2016). Morality as cooperation: A problem-centered approach. T. K. Shackelford ve R. D. Hansen (Ed.), *The evolution of morality* içinde (ss. 27-51). Springer International Publishing.
- Curry, O. S., Chesters, J. M. ve Van Lissa, C. J. (2019). Mapping morality with a compass: Testing the theory of ‘morality as cooperation’ with a new questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 78, 106-124.
- Flanagan, O. (1991). *Varieties of moral personality: Ethics and psychological realism*. Harvard University Press.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice*. Harvard University Press.
- Graesser, A. C. ve Black, J. B. (Ed.). (1984). *The psychology of questions*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Graesser, A. C. ve Goodman, S. M. (1985). Implicit knowledge, question answering, and the representation of expository text. B. K. Britton ve J. B. Black (Ed.), *Understanding expository text: A theoretical and practical handbook for analyzing explanatory text* içinde (ss. 109-171). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029-1046.
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P. ve Ditto, P. H. (2013). Moral Foundations Theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 47, 55-130.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814-834.
- Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. *Science*, 316(5827), 998-1002.
- Hardy, S. A., Walker, L. J., Olsen, J. A., Skalski, J. E. ve Basinger, J. C. (2011). Adolescent naturalistic conceptions of moral maturity. *Social Development*, 20(3), 562-586.
- Işık, H. ve Salman, U. (2004). *Cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzey farklılıklarının öğrencilerin ahlak tanımlamaları üzerindeki etkisi*. Sözlü Sunum, 9. Ulusal Psikoloji Öğrencileri Kongresi Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye.

- Joffe, H. ve Yardley, L. (2004). Content and thematic analysis. D. F. Marks ve L. Yardley (Ed.), *Research methods for clinical and health psychology* içinde (ss. 56-68). Sage.
- Kağıtçıbaşı, C. (1982). Old-age security value of children: Cross-national socioeconomic evidence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13(1), 29-42.
- Kağıtçıbaşı, C. (1990). Family and socialization in cross-cultural perspective: A model of change. J. Berman (Ed.), *Cross-cultural perspectives: Nebraska symposium on motivation, 1989* içinde (ss. 135-200). University of Nebraska Press.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), 403-422.
- Kim, S. (2010). *Exploring naturalistic conceptions of 'a moral person' for Koreans* (Yayınlanmamış doktora tezi). Teksas Üniversitesi.
- Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive development approach to socialization. D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory* içinde (ss. 347-480). Rand McNally.
- Landis, J. R. ve Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics*, 33(1), 159-174.
- Lapsley, D. K. (2006). Moral stage theory. M. Killen ve J. G. Smetana (Ed.), *Handbook of moral development* içinde (ss. 37-66). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Matsuba, M. K. ve Walker, L. J. (2004). Extraordinary moral commitment: Young adults involved in social organizations. *Journal of Personality*, 72(2), 413-436.
- Nucci, L. P., Turiel, E. ve Encarnacion-Gawrych, G. (1983). Children's social interactions and social concepts: Analyses of morality and convention in the Virgin Islands. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 14(4), 469-487.
- Ömeroğlu, F. (1998). *Okul öncesi dönemde çocuğun terbiyesinde annenin rolü ve annelerin çocuk yetiştirme tutumları (anne tutumlarının demografik bilgilere göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bir araştırma)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Piaget, J. (1932). *The moral judgment of the child*. The Free Press.
- Quinn, R. A., Houts, A. C. ve Graesser, A. C. (1994). Naturalistic conceptions of morality: A question-answering approach. *Journal of Personality*, 62(2), 239-262.
- Rai, T. S. ve Fiske, A. P. (2011). Moral psychology is relationship regulation: Moral motives for unity, hierarchy, equality, and proportionality. *Psychological Review*, 118(1), 57-75.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
- Shaffer, D. R. (1994). Do "Naturalistic" conceptions of morality provide any novel answers?. *Journal of Personality*, 62(2), 263-268.
- Shweder, R. A., Munch, N. C., Mahapatra, M. ve Park, L. (1997). The 'big three' of morality (autonomy, community, and divinity), and the 'big three' explanations of suffering. Brandt, A. ve Rozin, P. (Ed.), *Morality and health* içinde (ss. 119-169). Routledge.
- Singh, K. (2007). *Quantitative social research methods*. Sage.
- Smith, K. D., Türk Smith, S. ve Christopher, J. C. (2007). What defines the good person? Cross-cultural comparisons of experts' models with lay prototypes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(3), 333-360.
- Sternberg, R. J., Conway, B. E., Ketron, J. L. ve Bernstein, M. (1981). People's conceptions of intelligence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(1), 37-55.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. (1995). *Ailede çocuk eğitimi araştırması: Aralık 1992-Aralık 1993* (Yayın No. 84, ISBN: 975-19-1230-X).

- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: Morality and convention*. Cambridge University Press.
- Vauclair, C., Wilson, M. ve Fischer, R. (2014). Cultural conceptions of morality: Examining lay people's associations of moral character. *Journal of Moral Education*, 43(1), 54-74.
- Viera, A. J. ve Garrett, J. M. (2005). Understanding inter-observer agreement: The kappa statistic. *Family Medicine*, 37(5), 360-363.
- Walker, L. J. ve Hennig, K. H. (2004). Differing conceptions of moral exemplarity: Just, brave, and caring. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(4), 629-647.
- Walker, L. J. ve Pitts, R. C. (1998). Naturalistic conceptions of moral maturity. *Developmental Psychology*, 34(3), 403-419.
- Yagmurlu, B. ve Sanson, A. (2009). Parenting and temperament as predictors of prosocial behaviour in Australian and Turkish Australian children. *Australian Journal of Psychology*, 61(2), 77-88.

EK 1

Yarı Yapılandırılmış Görüşme ve Sondaj Soruları¹⁰

1- İyi bir çocuk nasıl bir çocuktur?

Sondaj soru: Kendini iyi bir çocuk olarak görüyor musun?

Sondaj soru: Kendini ne zaman iyi bir çocuk olarak hissedersin?

Sondaj soru: Kendini iyi çocuk olarak hissettiğin bir olayı anlatır mısın?

Sondaj soru: Hangi özellikler seni iyi bir çocuk yapar?

2- Kötü bir çocuk nasıl bir çocuktur?

Sondaj soru: Bir çocuk ne yaparsa kötü bir çocuk gibi davranmış olur?

Sondaj soru: Kendini kötü bir çocuk olarak hissettiğin zamanlar oldu mu?

Sondaj soru: Örneğin hangi özellikler seni kötü bir çocuk yapar?

¹⁰ Sondaj soruları her görüşmede kullanılmamıştır, görüşmenin içeriğine bağlı olarak sorulmuşlardır. Mevcut çalışmanın çoğu görüşmesinde, Ek'te listelenen sondaj sorular kullanıldığından, bu soruların da ekler kısmında belirtilmesi uygun görülmüştür.